

KADIN DOSTU KENTLER

Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Veri Çalışması

Ülker Şener, Hülya Demirdirek

tepav

türkiye ekonomi politikaları araştırma vakfı

Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Veri Çalışması

Ülker Şener, Hülya Demirdirek

Bu yayının içeriği *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırmaları Vakfı (TEPAV)* tarafından
1 Ocak 2014 tarihi itibarıyla tamamlanmıştır.

Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Veri Çalışması

Kasım 2014

Yazar:

Ülker Şener, Hülya Demirdirek

Yayıma Hazırlayan:

Gamze Göker

Grafik Tasarım:

Gülru Höyük

Bu yayının *Birleşmiş Milletler Kadın Dostu Kentler Ortak Programı* kapsamında *Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu* tarafından hazırlanmış ve basılmıştır.

İçindekiler

Sunuş	5
1. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Veri Kapsam ve Çerçevesi	9
2. Temel Kavram: Toplumsal Cinsiyet	9
3. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Veriden Ne Anlıyoruz?	10
Cinsiyete duyarlı veri kullanımının politika üretim, uygulama, izleme ve değerlendirme süreçlerindeki işlevi	11
4. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Veri Nasıl Toplanır ve Değerlendirilir?	13
4.1 Hazırlık süreci	14
4.2 Veri toplama	16
4.3 Verilerin sınıflandırılması, analizi ve değerlendirilmesi	17
4.4 Sahada cinsiyete duyarlı veri toplanırken kullanılan yöntemler	18
Anket	18
Derinlemesine görüşme	20
Odak grup görüşmeleri	21
Gözlem	22
Medya taraması	22
5. Türkiye’de Genel Olarak Veri Toplama ve Özelde Cinsiyete Duyarlı Veri Toplamada Yaşanan Sıkıntılar	23
6. Cinsiyete Duyarlı Veri ve Politika İlişkisi	24
Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme	25
7. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Değerlendirmek için Kullanılan Ölçüm Araçları	25
Göstergeler	26
Karne	29
Endeksler	29
8. Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	32
9. Yerel Eşitlik Eylem Planı Tasarımları ve Göstergelerle İzlenebilirlik	33
Ek: Yereller İçin Cinsiyet Eşitliği Endeksi	37
Kaynaklar	40

Sunuş

Birleşmiş Milletler Kadın Dostu Kentler Ortak Programı 2006 yılında toplumsal cinsiyet eşitliği prensiplerinin yerel yönetimlerin planlama ve programlama süreçlerine dahil edilmesi ve bu sürece paralel olarak yerel yönetimler ile kadın örgütlerinin güçlendirilmesi ve aralarındaki işbirliği fırsatlarının artırılması amacıyla başlatılmıştır. İçişleri Bakanlığı'nın ana paydaşı olduğu Ortak Programın ilk aşamasına Birleşmiş Milletler kuruluşlarının yanı sıra, Sabancı Vakfı, 10 ülke ve kadın sivil toplum kuruluşları destek vermiştir. Programın ilk aşaması 2006-2010 yılları arasında Türkiye'de 6 kentte; İzmir, Kars, Nevşehir, Şanlıurfa, Trabzon ve Van'da uygulanmıştır. Kadın Dostu Kentler Programı, sürdürülebilir ve insan hakları temelli yaklaşımıyla BM Nüfus Fonu-UNFPA tarafından İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (1948) kabul edilmesinin 60'ıncı yılı vesilesiyle yapılan değerlendirmede tüm dünyada 'insan hakları alanında yürütülen' en iyi altı proje arasına girmeyi başarmış ve Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliği çalışmalarını yerel yönetimlere taşıyan ilk proje olmuştur.

Programın uygulandığı 6 kentte kaydedilen ilerlemenin ardından, birçok yerel yönetim kendi illerinde de "Kadın Dostu Kent" modelini uygulama isteği ile başvurmuştur. Bu olumlu gelişmelerden hareketle, Kadın Dostu Kentler-2 Ortak Programı, birinci aşamanın bıraktığı noktadan, toplumsal cinsiyeti yerel yönetişime dâhil etmek amacıyla, 2011 yılında başlatılmıştır. Programa dahil olma isteği ile başvuran aday iller 'kapasite' ve 'ihtiyaç' esasına göre sıralanmış ve yeni program illerinin seçimi için değer ağırlıklı değerlendirme yapılmıştır. Yapılan haritalama çalışmasının sonunda 7 yeni il (Adıyaman, Antalya, Bursa, Gaziantep, Malatya, Mardin, Samsun) Ortak Program'a dahil olmuştur.

İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, Kadın Dostu Kentler 2 projesinin ulusal ortağı ve temel paydaşıdır. Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu-UNFPA ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı-UNDP'nin ortaklaşa yürüttükleri Kadın Dostu Kentler Programı'nın 2. aşaması, İsveç Uluslararası İşbirliği ve Kalkınma Ajansı-SIDA tarafından finanse edilmektedir.

Birleşmiş Milletler Kadın Dostu Kentler Ortak Programı'nın 2006 yılından bu yana devam eden uygulama sürecinde de ortaya konduğu şekliyle, "Kadın Dostu Kentler", en temel tanımıyla "kadınların kentsel yaşamın tüm alanlarında eşit bir biçimde yer almasını destekleyen" kentlerdir. Bu tanımdan hareketle düşünüldüğünde, gerçek anlamda kadın dostu bir kent, kadınların, kent hayatına rahat katılabildikleri, istihdam olanaklarından erkeklerle eşit yararlanabildikleri, kız çocuklarının örgün eğitime devam sıkıntısı yaşamadıkları, sağlık hizmetlerinin ve özellikle kadını doğrudan ilgilendiren üreme sağlığı hizmetlerinin kolay ve ulaşılabilir olduğu,

kadına yönelik şiddeti önlemeye yönelik mekanizmaların ve şiddet mağduru kadınların destek alabileceği yapıların etkili ve erişilebilir olduğu, fiziksel mekânların kadınlar ve kız çocukları açısından rahat, güvenli ve eşitlikçi olduğu, sosyal yaşam, ulaşım, toplu konut ve altyapı hizmetlerinin planlama süreçlerinin toplumsal cinsiyet eşitliği prensibinin dikkate alınarak yapıldığı bir kenttir. Böyle bir kentin var olabilmemesinin en önemli koşulu ise kadınların karar alma mekanizmalarında ve planlama süreçlerinde yer almaları ve kendilerini doğrudan etkileyen yerel politikalar üzerinde söz sahibi olmalarıdır.

Yukarıdaki tanımdan da anlaşıldığı üzere, yerel düzeyde kadınların yaşadıkları sorunlar, güçlükler ve kısıtlamalar yerel politikalar ve önlemlerle doğrudan bağlantılıdır. Oysa, kadının siyasi hayata katılımına bakıldığında, eşitsizliğin en yoğun olarak yerel düzeyde yaşandığı görülmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki kadın vekil oranı yüzde 14 olmakla beraber, yerel meclislerde bu oran 2009 yerel seçimlerinde yüzde 3 (İl Genel Meclisi) – yüzde 4 (Belediye Meclisi) düzeylerine düşmektedir. 2014 yılı yerel seçimlerinde söz konusu oran artmış olmakla beraber (yüzde 10,7) halen kadınların yerel siyasete katılımı çok düşüktür. Tüm bu veriler de göstermektedir ki, kentler ve yerel politikalar geleneksel olarak erkekler tarafından tasarlanmakta ve bu tasarımlar kadın ve kız çocuklarının ihtiyaçlarını dikkate alma konusunda çok eksik kalmaktadır.

Kadın dostu bir kentin var olabilmemesinin temel koşulu, hem kadınlar ve kız çocuklarının kente dair altyapısal, sosyal ve mekânsal ihtiyaçlarının doğru şekilde analiz edilebilmesi ve bu ihtiyaçlar değerlendirilerek kadınlara özel kentsel hizmetler tasarlanması hem de tüm hizmetlerin toplumsal cinsiyet eşitliği açısından değerlendirilerek sunulmasıdır. Bu iki yaklaşım birbirine alternatif iki yaklaşım olmaktan öte, birlikte düşünülmesi gereken paralel yaklaşımlardır.

Kadınlara özel kentsel hizmetler tasarlanırken, hizmet sunumunun toplumsal cinsiyet eşitliği yönünden değerlendirilmesi yapılırken en önemli nokta, kadınların kent hayatına eşit katılımının önündeki engellerin ve yerel eşitsizliklerin doğru bir analizinin yapılması ve bunu takiben, tespit edilen eksiklik ve ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak kamusal destek politikaları ve hizmet sunum modelleri oluşturulmasıdır. Bu politika ve modelleri oluştururken tamamlanması gereken önkoşul ise yerel ihtiyacı doğru tespit edebilmektir. Bir diğer deyişle, kadın dostu bir kente ulaşmanın birinci adımı kentte yaşayan kadın ve kız çocuklarını tanımaktan, onların ihtiyaçlarını, sorunlarını ve olanaklarını doğru analiz etmekten geçmektedir. Oysa, Birleşmiş Milletler Kadın Dostu Kentler Ortak Programı'nın uygulanması sırasında görülmüştür ki, yerel düzeyde en temel eksiklik, o ilde yaşayan kadın ve kız çocuklarını tanımamak; ihtiyaç, talep ve sorunları belirlemek için gereken cinsiyete duyarlı verileri üretmemek ya da var olan verileri analiz edememektir.

Verinin cinsiyetten bağımsız olduğu algısı çoğu zaman o kentte yaşayan kadınların ihtiyaç ve sorunlarının "hane" içerisinde kaybolmasına ve dolayısıyla ihtiyaca ve talebe yönelik politika ve hizmet üretilmemesine neden olmaktadır. Özellikle kadınların karar alma mekanizmalarına katılımının çok sınırlı olduğu yerel yönetim ölçeğinde, toplanan verilerin ve yapılan analizlerin cinsiyet körü olması, o kentte yaşayan kadınları ve kız çocuklarını görünmez kılmaktadır.

Bu ihtiyaçtan hareketle, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu-UNFPA ve Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) arasında bir protokol imzalanmış ve söz konusu protokol kapsamında TEPAV toplumsal cinsiyete duyarlı veri üzerine bir eğitim programı hazırlamıştır. Üç gün süren ve Ankara'da gerçekleştirilen eğitim programına, Birleşmiş Milletler Kadın Dostu Kentler Ortak Programı'nda yer alan 12 ilin bağlı buldukları Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın Eşitlik Birimi temsilcilerine ek olarak, belediye ve valiliklerin Eşitlik Birimi temsilcilerinden oluşan 49 kişi katılmış ve cinsiyete duyarlı veri toplama, toplumsal cinsiyet analizi yapma ve cinsiyete duyarlı gösterge oluşturma üzerine bir çalışma gerçekleştirmiştir.

Yine UNFPA ve TEPAV arasındaki protokol kapsamında, TEPAV 81 il için yerel düzeyde toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksini hesaplayarak elde ettiği sonuçları eğitim programı esnasında katılımcılar ile paylaşmış ve sonuçlar üzerine atölye çalışmaları gerçekleştirmiştir¹.

Bu kılavuz kitapçık, TEPAV tarafından söz konusu eğitim programında ele alınan konuların derlenmesiyle oluşturulmuştur. Yayında emeği geçen TEPAV ekibine, 2006 yılından bu yana Kadın Dostu Kentler Programı'nı uygulamakta olan ve bu sayede yerelde düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını amaç edinen İçişleri Bakanlığı'na, Program ortağı valilik ve belediyelere, Programın uygulanmasına çok önemli katkı sağlayan kadın sivil toplum örgütlerine ve 2011 yılından bu yana programa finansal destek sağlayan İsveç Kalkınma ve İşbirliği Ajansı'na (SIDA) teşekkür ediyor, elinizdeki bu kitapçığın yerel düzeyde toplumsal cinsiyete duyarlı politika ve programların oluşturulmasının birinci adımı olan cinsiyete duyarlı veri ihtiyacına dair yapılacak uygulamalara ışık tutmasını diliyoruz.

Zahidul Huque
BM Nüfus Fonu Türkiye Temsilcisi

¹ TEPAV'ın bu çalışmanın sonrasında geliştirerek yayınladığı *81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi*'ne şu bağlantıdan ulaşılabilir: http://www.tepav.org.tr/upload/files/1395051458-3.81_Il_Icin_Toplumsal_Cinsiyet_Esitligi_Karnesi.pdf

1. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Veri Kapsam ve Çerçevesi

Toplumsal cinsiyete duyarlı veri çalışmasının amacı, cinsiyete duyarlı veri üstüne düşünmek, toplumsal gelişme ve sosyal kalkınma politikaları için önemini değerlendirmek, Türkiye’de cinsiyete duyarlı veri derleme konusundaki engel ve zorlukları tartışmak ve bu yolla kadın erkek eşitliğini sağlama sürecine katkıda bulunmaktır. Çalışma çerçevesinde toplumsal cinsiyete duyarlı veri (TCDV) toplama ve değerlendirme yöntemleri gözden geçirilip klasik veri toplama yaklaşımlarından farklılıklarının altı çizilecektir. Türkiye’de birçok konuda veri toplama konusunda temel bazı sıkıntılar yaşanmaktadır. Burada genel sıkıntılar yanı sıra, cinsiyete duyarlı veri toplamada yaşanan sıkıntılar da ortaya konulacaktır. Bu çalışmanın toplumsal cinsiyete duyarlı veri ile ilgilenen kurum ve kişilere, özellikle kamu kurumlarının elindeki verilere ulaşma sürecinde yol gösterici olacağını umuyoruz.

2. Temel Kavram: Toplumsal Cinsiyet

Türkiye’de son yıllarda yapılan yasal düzenlemelere rağmen, kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikler devam etmektedir. Kadın Güçlendirme Endeksine (*Gender Empowerment Measure - GEM*) göre Türkiye 134 ülke arasında 126’ncı sırada yer almaktadır. Türkiye’de okur-yazar olmayanların yüzde 81’ini kadınlar oluşturmaktadır. Kadınların karar verme mekanizmalarında temsil edilme oranları hem kamuda hem de özel sektörde son derece düşüktür. TBMM’de kadın oranı sadece yüzde 14’tür (2011 Genel Seçim sonuçlarına göre). Yerel meclislerde kadın temsil oranı 2014 yılı yerel seçimlerinde artmış olmakla beraber (2009 yılı yerel seçimlerinde yüzde 4, 2014 yerel seçimlerinde yüzde 10,7) halen kadınların yerel siyasete katılımı çok düşüktür. Kadına yönelik şiddet önemli bir sorun olarak gündemdeki yerini korumaktadır. Ev içi bakım hizmetleri büyük ölçüde kadınlar tarafından yerine getirilmektedir.

Kadınlar ile erkekler arasındaki bu temel farklılıkların nedeni toplumsal cinsiyet rolleridir. Bu rollerden kaynaklı olarak kadınlar erkeklere göre daha dezavantajlı konumda bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri tarihsel ve toplumsal süreç içinde oluşmuş kadınları ve erkekleri biçimlendiren kalıplar olarak tanımlanabilir. Bu süreç, doğuştan gelen farklılıklara, temelde fiziksel ve biyolojik özelliklere, kadınlar aleyhine dezavantaj yaratacak bir biçimde yapılan atıflar, söylemler ve pratikler ile oluşturulmaktadır.

Toplumsal cinsiyet üzerine düşünürken eşitlik, farklılık ve yapı kavramlarını birbirleriyle ilişki içinde değerlendirmek önemlidir.

- 1. Eşitlik:** Kadınlara ve erkeklere yakıştırılan cinsiyete has davranışlar ve düşünüş biçimleri mutlak değildir, somut yaşam koşullarının bir sonucudur. Eşitlik yaklaşımı, kadınlara ve erkeklere yakıştırılan, yapılması uygun görülen işlerin toplumsal ve kültürel süreçler yoluyla bu cinsiyetlere dayatıldığını ifade etmektedir. Özellikle işgücü piyasasının ailede var olan cinslerarası işbölümüne uygun bir biçimde düzenlenmiş olması buna örnek olarak verilebilir. Uzun yıllar kadınların dışında tutulduğu mühendislik, pilotluk gibi meslek alanlarında kadınların sayısının artması bu yaklaşımların ön yargılardan ibaret olduğunu göstermektedir.
- 2. Farklılık:** Kadınlar ve erkekler yaşama biçimleri bakımından birbirinden farklıdır. İradeleri dışında onları belli davranışlara zorlayan farklı deneyim ve gündelik yaşam pratikleri vardır. Kadınların özellikle biyolojik farklılıklar (anne olmak, bebeği emzirmek vb.) ve yine tarihsel ve toplumsal süreçler içinde oluşan "rol" ve "etkinlik" ayrışmaları farklılaşmaya örnek olarak verilebilir.

Kadınla erkek arasındaki farklılıkların önemli bir bölümünün toplumsallaşma süreci içinde yaratıldığını hatırlamak gerekir. Aynı zamanda farklı olmanın eşit olmanın karşılığı olmadığı, hem farklı hem de eşit olmanın mümkün olduğu göz önünde tutulmalıdır.

- 3. Yapı ya da yapısal analiz:** İnsanlar gündelik pratikler, kurallar ve değerler, eğitim, gelenekler, kurumlar ve ideolojiler yoluyla "kadın" ve "erkek" yapılırlar. Burada toplumun biçimlendirme süreci önem taşımaktadır. Bu biçimlendirme süreci sadece rolleri, görevleri ve sorumlulukları biçimlendirmemekte aynı zamanda kadının ve erkeğin cinsel varoluşunu da belirleyebilmektedir.

Toplumsal cinsiyet üzerine yapılan çalışmalarda bu üç kavram, rolleri kavramak, değiştirme olanaklarını araştırmak ve kadın-erkek eşitliğini sağlamak noktasında kolaylaştırıcı bir rol üstlenecektir.

3. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Veriden Ne Anlıyoruz?

TCDV, kadınlara ve erkeklere yüklenen görevlerin, sorumlulukların ve rollerin farkında olarak, her iki cinsiyetin toplum içinde konumlandırma biçimleri bilinerek ve bunların kadınlar aleyhine yarattığı dezavantajlar hesaba katılarak veri toplanması, analiz edilmesi, izlenmesi ve değerlendirilmesi süreci olarak tanımlanabilir.

Cinsiyete duyarlı veriye ihtiyaç duyuyoruz. Çünkü;

1. Veri cinsiyet açısından "nötr" değildir. Dolayısıyla, cinsiyet körü yaklaşımlar kadın ve erkek deneyimleri arasındaki farklılıkları görmemekte, aynı sorunu

ve/veya olayı kadınlarla erkeklerin aynı biçimde yaşadıklarını ve onlardan aynı biçimde etkilediklerini varsaymaktadır.

Cinsiyet körü yaklaşımlar kadınlar ile erkeklerin kendilerini ifade etme biçimlerinin de benzer olduklarını varsaymaktadır. Oysa kadınlara ve erkeklere yüklenen roller, yaşam pratikleri ve ayakta kalma stratejileri ifade biçimlerini de farklılaştırmaktadır.

2. Kadınları her alanda görünür kılmak eşitlik açısından önemlidir. Özellikle TÜİK istatistiklerinin oluşturulmasında hanenin temel inceleme birimi olarak ele alınması, kadınların görünmez olmasını ve hane içinde eritilmesini beraberinde getirmektedir. Cinsiyete duyarlı veri, kadınları görünür kılma noktasında önemlidir.
3. Kamu politikalarının, herkes için olduğu düşünülerek, kadınları ve erkekleri eşit etkilediği ve kamu politikalarının genel olarak tüm vatandaşları hedeflediği anlayışı yaygındır. Ancak TCDV, her bir politikanın kadınlara ve erkeklere etkisinin farklı olduğu ve olabileceği anlayışı üzerinden işlerlik kazanmaktadır. Kamunun vergi, sosyal güvenlik ve sosyal hizmet politikaları kadınları ve erkekleri farklı biçimlerde etkilemekte ve bu farklılık verilerin cinsiyete duyarlı toplanması ile görünürlük kazanabilmektedir.
4. Kamusal hizmetlerden kadınların ve erkeklerin eşit bir biçimde yararlandığı bir başka yanılsamadır. Kadınların ve erkeklerin hizmetlere erişimi farklı düzeyde gerçekleşmektedir. Her alanda kaynakların çoğunun erkeklerin elinde olduğu düşünüldüğünde bu farklılığın nasıl mümkün olabildiği anlaşılır olmaktadır.

Cinsiyete Duyarlı Veri Kullanımının Politika Üretim, Uygulama, İzleme ve Değerlendirme Süreçlerindeki İşlevi

Kadın ve erkeklerin yaşamışlıkları/deneyimleri farklı olduğundan ve kadın ile erkek arasında tarihsel süreç içinde eşitsizlikler olduğundan toplumsal cinsiyete duyarlı veriden bahsetmek gerekir. Bu her iki cinsiyet arasında ortaklıklar olmadığı anlamına gelmez, ancak burada ortaklıklardan ziyade farklılıklara ve eşitsizlik alanlarına değinilmektedir.

Kadınların durumunun ortaya konulması, gerçekliğin ya da var olanın ortaya çıkarılarak ölçülmesi toplumsal cinsiyete duyarlı veriye ulaşılmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü toplumsal cinsiyete duyarlı veri,

1. Anlama, hissetme ve ihtiyaçları kavrama aracıdır. Ne yaşanıyor, kim yaşıyor ve nasıl yaşanıyor sorularına cevap vermemizi sağlar. Bu sorulara hem "özel" ve

“kamusal” alan hem de sektörel düzeyde (eğitim, sağlık, karar mekanizmaları düzeyinde) cevap üretmek önem taşımaktadır.

2. Politika üretim ve planlama sürecinin sağlıklı yürütülmesinde işlevseldir. TCDV, sorunları önceliklendirerek politika üretim sürecini kolaylaştırır. Politika geliştirme aşamasında, sorunları ortadan kaldırmaya yarayacak çözüm yolları geliştirilerek uygulama olanakları araştırılır. Planlama ise çözümlerin hayata geçirilmesi için zaman/mekân bağlamında yol haritası çıkarmaktır.
3. TCDV, müdahale etme araçlarının geliştirilmesini sağlar. Sorunlar farklılaştıkça müdahale etme araçları da farklılaşmaktadır. Kadınların yaşadığı ayrımcılığın görünür olması, özgül araçların, örneğin toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme (TCDB) anlayışının gelişmesini ve uygulamaya başlanmasını sağlamıştır.

Bütçe bir politika aracıdır ve yönetenlerin/karar verici konumda bulunanların önceliklerini ifade eder. TCDB, bütçenin kadınların durumunu iyileştirmek ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak üzere yapılandırılmasıdır. TCDB, kadınlar için ayrı bütçe oluşturmak değildir. Her bir politikanın kadınlara ve erkeklere etkisinin hesaba katılarak bütçenin yapılması sürecidir. TCDV, TCDB için bir ön koşuldur.

4. TCDV, politika sonuçlarını izleme, değerlendirme ve yeniden planlama sürecinde yol göstericidir. Geliştirilen politikaların ne kadar etkin olduğunun ortaya konulması yine veri sayesinde mümkündür.

Yaş ve cinsiyet, veri kullanımını farklılaştıran en temel demografik belirleyicilerdir. Çocukluk, gençlik, yaşlılık, kadın ve erkek olmak ihtiyaçları farklılaştırdığı için veriyi de etkilemektedir. Bu nedenle veri analizi özellikle cinsiyete duyarlı demografi temelinde yapılmalıdır. Öte yandan kadınların hangi nesilden oldukları, aile içinde hangi rolde buldukları da (kız çocuk, eş, anne, kız kardeş, torun, gelin, kayınvalide gibi) toplumsal konumlarını, ihtiyaç ve sorunlarını farklılaştırır. Kadınlar arası sosyo-ekonomik, etnik kimlik, eğitim düzeyi vb. farklılıklar da diğer değişkenler ile birlikte göz önünde tutulmalı ve analiz sürecine dahil edilmelidir.

TCDV’den söz edebilmek için, veri toplama, analiz, izleme ve değerlendirme sürecinin cinsiyet temelinde tasarlanması gerekmektedir. Cinsiyete duyarlı veri üretmek için cinsiyete duyarlı verinin ne olduğunu, ne ifade ettiğini bilmek gerekmektedir. Kamu kurumlarında, özellikle de yerel yönetimlerde, çalışanların bu noktada sınırlılıkları olduğu görülmektedir. Kamuya bakıldığında birincil sorunun kamu politikalarının kadın erkek eşitliğini sağlamak gibi bir işlevi olduğu konusunda farkındalık eksikliği olduğu söylenebilir. Kamuya böyle bir misyon ve sorumluluk verilmediği için hizmetlerin cinsiyete duyarlı biri biçimde planlanması ve yürütülmesi gözden kaçırılmaktadır.

Ancak yerel düzeye bakıldığında, kamunun yukarıda belirtilen sınırlılıklarına rağmen son yıllarda, cinsiyete duyarlı veri üretiminin, özellikle uluslararası kuruluşların uyguladığı program ve projeler yoluyla, popülerleştiği görülmektedir. Geleneksel yaklaşımlarda cinsiyet daha çok demografik ve sosyo-ekonomik özellikler ortaya koyulurken göz önünde tutulmuş ancak hizmet planlanması, hizmet sunumu ve değerlendirilmesinde ihmal edilmiştir. Özellikle planlama ve uygulamada cinsiyetin gözetime girmemesi, kamusal müdahalenin tüm vatandaşları eşit bir biçimde etkilediği, kamunun aynı fırsatları sunduğu ve hizmetlerin herkese eşit olarak ulaştırdığı gerekçeleriyle mümkün kılınmıştır. Bu anlayış toplumsal cinsiyet rollerini göz ardı etmekte, kadınların ve erkeklerin aynı olanaklara ve fırsatlara sahip olduğu varsayımı üzerinden hareket edilmesine yol açmaktadır. Cinsiyete duyarlı veri üretimi her politikanın, uygulamanın, hizmetin ve değerlendirmenin kadınlara ve erkeklere etkisinin farklı olabileceği üzerinden işlerlik kazanmaktadır. Cinsiyete duyarlı veri üretimi bu farklılıkların sayısal olarak görülmesini ve eşitliği sağlamaya dönük politikaların oluşturulmasını sağlar.

Cinsiyet eşitliğinin sağlanması hangi alanlarda sorun olduğunu bilmeyi gerektirmektedir. Sorunların doğru tespit edilebilmesi için verilerin geçerli, güvenilir, ayrıntılı ve güncel olması önem taşımaktadır. Ancak bu özelliklere sahip verilerden türetilen göstergeler durumu resmedebilir. Öte yandan verilerin düzenli ve sürekli toplanması, hem kısa ve uzun süreli değerlendirme hem de karşılaştırma yapılmasını sağlar.

Burada her verinin kadınlar ve erkekler için farklı olduğu ve farklı anlamlandırıldığı sonucu çıkarılmamalıdır. Kadınlar ve erkekler bu toplumun birer üyesi olduklarından, özellikle de benzer sosyo-ekonomik koşulları paylaştıklarında ortaklıklar da gösterirler. Kimi politik sorunların algılanışında ve hizmetlerin değerlendirilişinde bu görülmektedir. Vatandaş memnuniyeti anketlerinde kadın ve erkeklerin hizmetlere ilişkin benzer cevapları vermeleri ve politik yönelimleri ortaya koyan çalışmalarda aynı söylemi kullanmaları örnek olarak gösterilebilir.

4. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Veri Nasıl Toplanır ve Değerlendirilir?

Cinsiyete duyarlı veri üretimi üç aşamada incelenebilir:

1. Hazırlık
2. Veri toplama ve kaydetme
3. Verilerin sınıflandırılması, analizi ve değerlendirilmesi.

4.1 Hazırlık Süreci

Hazırlık süreci, veri toplama yönteminin ve kullanılacak araçların tanımlandığı, tasarlandığı ve sonuçların izleme ve değerlendirmesinin nasıl yapılacağıının planlandığı aşamadır. Veri toplamak için geleneksel olarak niceliksel ve niteliksel teknikler kullanılmaktadır. Temel özellikleri ortaya koymak açısından *niceliksel* veriler kullanılırken, konunun derinlemesine anlaşılması, neden ve sonuçların ortaya konulması *niteliksel* yöntemleri gerekli kılmaktadır. Kadın çalışmalarında temelde anlatmaya ve dinlemeye yönelik veri toplama yöntemleri tercih edilmektedir. Bu nedenle veri toplama tasarımı her iki yöntemin kullanılmasını olanaklı kılacak bir biçimde yapılmalıdır. Hazırlık aşamasında sonradan bu verilerin nasıl sürekli ve daha yaygın bir şekilde toplanabileceği, toplanan verilerin ne tip göstergeler ile ilişkisi olduğu üstüne de düşünülmalıdır.

Hangi yöntem ile olursa olsun veri toplamak için ne kadar maddi kaynağa ihtiyaç olduğu hazırlıkların en başında hesaplanmalıdır. Aksi takdirde, hayata geçirilmesi mümkün olmayan yüksek bütçeli proje tasarımları vakit kaybına sebep olacaktır. Bu yüzden var olan bütçe ve ihtiyaçlara göre veri toplama tasarımı yapmak uygun olur. Bu konuda üniversitelerin ilgili bölüm ve araştırma merkezleri ile bağlantı kurulup onlardan öğrencilerin eğitimlerinin bir parçası olarak araştırma projelerinde yer alması talep edilebilir. Sosyal bilimler ve kadın çalışmaları bölümleri bu tip talepler için üniversite, kamu ve STK işbirliğinde veri toplama sürecine de yardım edebilir.

Daha dar konulara girilmeden önce, özellikle iller düzeyinde çalışırken en temel alanlarda mevcut durum analizi yapılarak öncelik alanlarının belirlenmesi, homojen olmayan nüfusa dair somut bilgiler edinilmesi açısından çok önemlidir. İl ve ilçe düzeyinde sosyo-ekonomik haritalama çıkartılarak mekân analizi ile planlama sürecine başlanırsa belirlenen benzerlik ve farklılıklar gelecek veri toplama süreçlerine de, planlamaya da katkıda bulunacaktır.

Sosyo-ekonomik haritalama mahalle bazında, güney-kuzey, merkez ve en sınırdakiler gibi ayrıştırmalar yaratarak belli ölçüt ve göstergelere göre, yaşanan mekânların birbiri ile karşılaştırmalı bir resminin çıkarılmasını sağlar². Şehrin doğusunda işsizlik daha fazla ya da orta öğretime devam eden kız çocuk sayısı öbür kısımlarda daha az ise orada bir problem olduğu ve en azından bu konuda daha çok veri toplayıp, durumu anlayıp müdahale etmek gerektiği, eylem planı yaparken

² Avrupa Birliği finansmanı ile yürütülen ve İçişleri Bakanlığı'nın yararlanıcısı olduğu *Stratejik Yerel Yönetişim Projesi* kapsamında geliştirilen *Sosyoekonomik Haritalama El Kitabı*'ndan konu ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşılabilir. Kitabın elektronik versiyonu için: http://www.yerelyonetisim.org.tr/pdf/SEH_ELKITABI.pdf

şehrin o bölgesine öncelik verilmesi gerektiği sosyo-ekonomik haritalama yöntemi ile anlaşılmiş olur.

Toplumsal cinsiyete duyarlı veri toplamak bir yandan hangi eşitsizliklerin ne tür sonuçlar doğurduğunu anlamaya çalışmak anlamına geldiğinden, sosyo-ekonomik haritalama ile mekânın mevcut durum analizini yapmak cinsiyet körlüğüne düşmeden analiz yapmanın en temel yollarından biri olarak görülebilir. Türkiye’de düzenli ve sürekli veri toplanması temel bir sorun olduğundan, özellikle cinsiyete duyarlı veri konusunda zaman içinde karşılaştırma yapmak oldukça zordur. Mekân analizi geçmiş ve bugün değerlendirmesini mümkün kıldığından uzun vadeli bir araç işlevi görür.

Toplumsal cinsiyete duyarlı veriye ilişkin dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da kullanılan dil konusudur. Cinsiyete duyarlı veri toplama ancak cinsiyete duyarlı bir dil kullanımı ile mümkündür. Kadını ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklı deneyimlerini görmeyen bir dil kullanılarak gerçeği resmedebilen veriler üretilemez. Buyurgan, üsttenci, yargılayan ve sorgulayan dil yerine, eşitlikçi ve anlamaya dönük bir dil kullanılmalıdır. Sorular ve yönergeler hazırlanırken kullanılan kelimeler, cümleler ve seçenekler cinsiyete duyarlılık gözetilerek değerlendirilmelidir. Seçenekler örneklem grubunun büyük olduğu durumlarda analiz etmeyi kolaylaştırmaktadır. Ancak seçeneklerin sınırlandırıcı, çelişik, tekrarlayıcı ve yönlendirici olmamasına dikkat edilmelidir.

Veri toplama süresince sahada görev alacak kişilerin uzmanlıkları ve nitelikleri son derece önemlidir. Kadınlarla çalışma yapılırken güven ilişkisi kurulmasına dikkat edilmelidir. Kadınlar sürekli gözetim ve denetim altında tutuldukları için, toplumsal baskı, önyargılar vb. nedenlerle düşüncelerini açıklamakta tereddüt edebilmektedir. Bu nedenle kadınlarla çalışma yürütenlerin toplumsal cinsiyet rolleri konusunda farkındalığı olan ve bu konuda eğitim alanlar arasından seçilmeleri önemlidir. Kadınlarla yapılan saha çalışmalarında yer alan kişilerin kadın olması tercih edilmelidir.

Hazırlık sürecinde dikkat edilecek konular şu şekilde özetlenebilir:

1. Sosyo-ekonomik haritalandırma, çalışılan bölgede kadınlar arası farklılıkların belirlenmesi
2. Veri toplama araçlarının cinsiyete duyarlı bir biçimde tasarlanması
3. Kullanılan dilin cinsiyete duyarlı olması
4. Veri toplayacak kişilerin cinsiyet eşitliğini içselleştirmesi ve kadın bakış açısına sahip olması, kadınlarla çalışma konusunda deneyim sahibi olması

4.2 Veri Toplama

Veri toplama üç ana kaynak kullanımı ile gerçekleştirilebilir:

1. Mevcut verilerin kurumlardan derlenmesi
2. Sahadan yeni verilerin toplanması
3. Veri üretilmesi

Mevcut verilerin kurumlardan derlenmesinde iki yol izlenebilir. Bunlardan ilki kurumların ürettiği istatistiklerin toplanmasıdır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Sağlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bu kurumların başında gelmektedir. Kurumların yayınladıkları raporlar, yaptıkları araştırmalar, istatistik yıllıkları ve İnternet siteleri bunun için kullanılabilir. Kurumlar ürettikleri tüm verileri yayınlama yoluna gitmemektedir. Yayınlanmayan verileri elde etmek için kullanılan yöntem ise verilerin talep edilmesidir. Veri isteme en problemlilerden biridir. Kurumların veri paylaşmak istememesi, verilerin standart formatta olmaması, kimi kurumların bilgisayarları etkin kullanmaması karşılaşılan temel sorunlardır. Bu sorunlar aşıldıktan sonra karşılaşılan bir diğer sorun ise, elde edilen verilerin cinsiyete duyarlı olmamasıdır.

Merkezi idare ve belediyelere Bilgi Edinme Kanunu çerçevesinde İnternet aracılığıyla ve posta yolu ile yapılan yazılı müracaatlar, telefon görüşmeleri ve faks yolu ile yapılan başvurular en temel veri edinme yöntemleridir.

Sahadan yeni veri toplanması durumunda, kadınların durumuna, yaşamına, isteklerine, memnuniyetine ve beklentilerine ilişkin verilerin bizzat kadınlardan alınması gerekmektedir. Kadın adına bir başkasının konuşması, anlatması veriye ikincillik özelliği katacaktır. Kadınların kendi durumlarına ilişkin konuşabilmeleri için rahat edebilecekleri bir ortamın yaratılması gerekmektedir. Görüşmecilerin kadın olması, görüşmelerin yalnız gerçekleştirilmesi ve kadınlar için uygun zamanlarda yapılması, örneğin eşlerinin evde olmadığı zaman seçimi gibi, konuşmayı kolaylaştırıcı ortamın sağlanmasında yararlı olacaktır. Daha önce de ifade edildiği üzere, kadınlarla görüşme yapan kişilerin kapasitesi ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin farkındalık düzeyleri veri toplama sürecinde önemli bir bileşendir.

Kurumların kayda aldığı ya da kişilerin kendi bilgilerine başvurarak derlediği alışlagelmiş kategorilerdeki bilgilere ulaşma sürecinden "veri toplamak" diye söz edilmektedir. Öte yandan, insanların gündelik hayatlarında kullanmadıkları

kategorilerde soru sorulması ya da alışkın olmadıkları faaliyetlerin onlardan talep edilmesi ile yaşam koşulları, deneyimler ve duygu-düşünceler hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Bu durumda, var olanı toplamak yerine veriyi kendimiz üretmiş oluruz. Örneğin, kentsel dönüşüm sürecinde kadınların toplu taşıma ve alışveriş ihtiyaçlarını belirlemek için, "sizin elinizde olsaydı bir kadın olarak nasıl bir şehir merkezi isterdiniz, oraya neler yerleştirirdiniz" sorusu üzerinden, kadınlardan toplu taşıma dair kullandıkları rotaları anlatan basit krokiler çizmelerini istemek ya da etnik, din ya da mezhep ilişkilerine dair bilgi edinmek için "x gruptan komşunuz olsaydı pişirdiği yemeği yer miydiniz", gibi sorular sormak kadınların kendi yaşam pratiklerine ve ihtiyaçlarına dair bilgi edinmenin başka bir yoludur. Bu şekilde, kadın olarak yaşama dair kendi deneyimlerinin doğrudan ifadesi olmasa da istek ya da tercihlerinin dolaylı yoldan görülebilmesi mümkün olmaktadır.

Verilerin cinsiyete duyarlı bir biçimde kayıt altına alınması bir diğer önemli noktadır. Özellikle niceliksel verileri toplamak için kullanılan formlar cinsiyete duyarlı bir biçimde oluşturulmalıdır. Halihazırda kullanılan formlarda yapılacak değişikliklerle bu sağlanabilir.

4.3 Verilerin Sınıflandırılması, Analizi ve Değerlendirilmesi

Verilerin toplanması, farklı veri kaynaklarından derlenen verilerin bir araya getirilmesi ve sınıflandırılması "veri analizi" çalışmasının temelini, ilk adımlarını oluşturmaktadır. Analiz, verilerin bilgi haline getirilmesi sürecidir. Verilerin analizi, analizi gerçekleştirenlerin uzmanlık kapasitesinden, dünyayı anlamak ve yorumlamak için kullanılan araçlardan ve söylemlerden ve genel olarak toplumun yorumlanma biçimlerinden etkilenecektir. Dolayısıyla, analizde hangi noktaların öne çıkarıldığı ve altının çizildiği araştırmayı yapan bireyin özelliklerinden ve düşün dünyasından etkilenmektedir.

Cinsiyet temelli analiz, kadınların toplum içindeki konumlarının, söylemlerinin, kadınları sınırlandıran koşulların hesaba katılmasının yanı sıra, kadın odaklı değerlendirmelerin yapılması anlamına gelmektedir. Yine cinsiyet temelli analiz, kadınları homojen bir bütün olarak görmenin ötesinde, kadınlar arası farklılıkları görmeyi ve yorumlamayı içermektedir. Farklılıkları görmek anlamayı mümkün kıldığı gibi, politika üretim sürecine de katkı sunmaktadır. Kadın ve toplumsal cinsiyet alanında onlarca yıldır yapılan çalışmalar çok geniş bir literatür oluşturmuştur. Bu çalışmalar ve deneyimler analizler için yol gösterici işlev görmektedir.

Analiz sürecinde verilerin sınırlılıkları mutlaka belirtilmelidir. Böylelikle sonraki çalışmalar için yol gösterici olunabilir.

4.4 Sahada Cinsiyete Duyarlı Veri Toplanırken Kullanılan Yöntemler

Daha önce de ifade edildiği üzere veri iki biçimde toplanabilir. Bunlardan ilki kurumlar tarafından halihazırda üretilen verilerin derlenmesi ve toplanması, ikincisi ise saha çalışması yapılarak veri toplanması ve üretilmesidir. Saha çalışmasında niceliksel ve niteliksel veri toplama yöntemleri kullanılmaktadır. Hangi veri toplama yöntemlerinin hangi durumlar ve konularda kullanılması gerektiği konusunun tartışılması hem kurumların kendi veri toplama süreçlerinde hem de başkaları tarafından toplanmış verileri değerlendirmek söz konusu olduğunda o verilere eleştirel bir gözle bakılmasını mümkün kılacaktır.

Ayrıca yerel eşitlik planlarının değerlendirmesi ya da projeler için mevcut durum analizi yapmadan önce de uygun yöntemlerin neler olduğunun tartışılması faydalı olacaktır. Ne tip bilgilere hangi yöntemlerle ulaşılabileceğinin ve gösterge belirlemek için elde ne tür veri olması gerektiğinin planlama aşamasında belirlenmesi sonraki çalışmaları da daha sistemli kılacaktır.

Anket

Anket, temel demografik bilgi edinme, örnekleme dayalı araştırma, pilot çalışma, standartlaşmış sorulara çok sayıda kişiden cevap alma, niteliksel verinin sayısallaştırılması ve standart karşılaştırma aracı olarak belli avantaj ve dezavantajları olan bir araştırma yöntemidir. Başka alanlarda olduğu gibi toplumsal cinsiyete duyarlı veri toplama konusunda da derlenmeye çalışılan verinin niteliğine göre anket kullanımının belli avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Anket kullanılarak toplanılmış veriye dayalı değerlendirme ve analiz çalışmalarında bu konular göz önünde bulundurulmalıdır.

Anket uygulamasının avantajları

1. Geniş kitleye ulaşım: Anketin en önemli avantajı geniş bir alanda veri toplamayı olanaklı kılmasıdır. Böylelikle araştırmacı daha büyük bir örneklem üzerinde çalışabilir. Anket yaş, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, medeni durum, cinsiyet, doğum yeri ve meslek gibi olgusal sorulara geniş bir coğrafyadan veri üretilmesini sağlar.
2. Anonimlik ve cevap güvenilirliği: Anket anonimleştirildiği ölçüde daha objektif verilerin elde edilmesini sağlayabilir.

Anket uygulamasının dezavantajları

1. Genelleştirme eğilimi, farklılıkları eritme: Sorun tanımı ve ifadesi, soruların farklı kesimlerin durumlarını dikkate alarak hazırlanmaya ve yönlentilmeye çalışıldığı durumlarda bile sayılar ve sayısallaştırma yüzünden farkları eritip görünürlüğü örtebilir.
2. Soruların ve cevapların standartlaştırılması: Kalıplara dökme ve yönlentilmeyen sorular nedeniyle kaçırılan konuların karşılaştırma dışında kalması riski söz konusu olabilir. Soruların standartlaştırılmış olması esnekliği ortadan kaldırır.

Her ne kadar ankette açık uçlu soruların varlığı cevap çeşitliliğini artırsa da geniş alanda yapılacak anket çalışmasında açık uçlu soruların özellikle analiz aşamasında ek iş yükü getireceği ve standartlaştırmayı zorlaştıracağı akılda tutulmalıdır.

3. Niteliksel verinin sayısallaştırılması aracı: Sayısal olanın “bilimsel” olduğu varsayımı, özellikle görüş bildirme ile ilgili soruların ve cevapların sayısallaştırılması, anketin gerçek yaşam durumlarını doğru temsil etmeyişi ni beraberinde getirebilir.

Anket uygulanırken dikkat edilmesi gereken konular şunlardır:

1. Anket kullanımının hem pilot çalışma hem genel anket için maliyeti önceden belirlenmeli ve örneklem sayısı kararı maliyet öğrenildikten sonra alınmalıdır. Örneklemin neyi temsil ettiği önceden düşünülmeli, tasarlama amaca göre yapılmalıdır. İl-ilçe-mahalle düzeylerinin temsili örneklem sayısını farklılaştıracaktır. Örneğin, birçok durumda örneklem ili bütün olarak yansıtılabilir ama ilçeler il genel resmi içinde kaybolur. İlçelerin de temsili isteniyor ise örneklem başka türlü hesaplanmalıdır.
2. Anket uygulayıcılarının aldıkları eğitimin toplumsal cinsiyete duyarlı olması için özen gösterilmeli, anketörlere kadınlarla mümkün olduğunca yalnız oldukları ortamlarda soru sorulmasının önemi anlatılmalıdır.
3. Algı anketleri dışındaki anketlerde mümkün olduğunca somut sorular sorulmalı, sorular günlük konuşmalarda kullanılan dile yakın biçimde sorulmaya çalışılmalıdır. Son zamanlarda çok yaygın olarak kullanılan memnuniyet ölçme anketleri ve onların “katılıyorum”, “az katılıyorum” gibi seçeneklerinin mevcut

durum tespitinde pek faydalı olmadığı, “ne, ne zaman, niçin, nerede, ne kadar, kiminle” gibi sorularla tasarlanmış anketlerin mevcut durum ölçmede daha verimli olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

4. Anketin uzunluğu dikkat edilmesi gereken bir başka noktadır. Görüşme yapılan kişinin zamanının değerli olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle anketin amacına uygun sorular sorulmalı, ek bilgi derlemek için veya “yapmışken şunu da öğrenelim” anlayışından uzak durulmalıdır.

Derinlemesine Görüşme

Anket sonrasında belli konularda çeşitliliği anlayabilmek, kadınların kendi ifadelerini ortaya çıkarmak, seçeneklerin kısıtlanmadığı bir biçimde veri toplayabilmek ve küçük gruplarla çalışmanın uygun olduğu durumlarda derinlemesine görüşme yöntemi tercih edilebilir.

Derinlemesine görüşmelerde karşılıklı güven ortamı kurulması ile sağlıklı sonuçlar elde edileceğinden kullanılan dil ve tavır çok önemli olmaktadır. Bu görüşmelerde, “olanların, olguların, yaşananların, söylenenlerin” tanımının ve anlatımının görüşme yapılan kişinin kendi seçtiği kelimelerle yapılmasına dikkat edilmeli, sorular somut durumların nasıl geliştiğine dair olmalıdır. Görüşme yapanın ya da yasalar çerçevesinde kavramların içlerinin nasıl doldurulduğu analiz için ne kadar önemli ise, görüşme yapılan kişinin kendisini hangi kavramlarla anlattığı da o kadar önemlidir. Kendi rızası olmadan ona dokunulmasından rahatsız olmuş bir kadın bunu taciz olarak adlandırmayabilir; ama önemli olan onun ne anlattığı ve o konuda neler söylediğini kendi ifadesine en yakın biçimde kaydetmektir. Yaşadığının hangi kavrama karşılık düştüğü bu anlatılar üzerinden ortaya konulmalıdır. Özellikle “mahremiyet” gerektiren konularda görüşmelerin özel eğitilmiş kadınlar tarafından yapılması çok önemli olup, öncesinde görüşmenin yaratabileceği fiziki ve psikolojik riskler, bilgilerin nerede saklanacağı gibi araştırma etiği unsurları da göz önünde bulundurulmalıdır.

Derinlemesine görüşme yapılandırılmış ve yapılandırılmamış biçimlerde yapılabilir. Yapılandırılmış görüşmelerde her bir görüşmeciye sorulacak sorular ve derlenecek veriler önceden belirlenmiş ve ayrıntılı bir görüşme planı hazırlanmıştır. Yapılandırılmış görüşme tüm görüşmecilerden aynı verilerin toplanması konusunda kolaylık sağlar.

Yapılandırılmamış görüşmeler görüşmeciye geniş bir hareket alanı sağlayan ve genellikle bir tutumun, davranışın, inancın veya kişisel yargının kökenlerine inmek ve bunları anlamak için kullanılan bir yöntemdir. Yapılandırılmamış görüşmeler sorunu anlamak için özellikle araştırmaların başlangıç aşamasında kullanılan bir yöntemdir.

Derinlemesine görüşme yapacak kişilerin eğitim almış olması önemlidir. Görüşmeler, ankete göre, daha uzun bir zaman almaktadır. Bu nedenle görüşme yapılan kadınların zaman kısıtları göz önünde bulundurulmalıdır. Zaman ayarlaması kadınların koşullarına göre, kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rollerden doğan sorumlulukları göz önüne alınarak yapılmalıdır.

Odak Grup Görüşmeleri

Odak grup görüşmesi katılımcılar ile araştırmacı ve katılımcıların kendi aralarında kurdukları iletişim üzerinden veri derleme sürecidir. Odak grup görüşmeleri, birbirini tanıyan ya da tanımayan kişilerin bir araya getirilerek daha çok sayıda insanın karşılıklı fikir alışverişinde bulunarak belli konularda derinlemesine görüş ve bilgi aktarımında bulunması için kullanılır. Odak grup görüşmeleri tek başına kullanılabilecek bir yöntem olduğu gibi, özellikle anket sonrası derinlemesine bilgi elde etmek için de kullanılabilir.

Örneğin, odak grup belli hizmetlerin değerlendirilmesinde aynı mahalleden kadınların bir araya gelip mevcut durumu, sorunlarını ve istemlerini tartışarak onlardan veri edinilmesi için ideal bir yöntemdir. Ancak veri elde edilmek istenen konu kadınların kendi hayatlarına veya "mahremlerine" dair bilgi vermelerini gerektiriyor ise birbirini tanımayan ama aynı konuda deneyimi ya da sorunları olan kadınların bir araya getirilip yönlendirici sorular çevresinde tartışmaları daha uygun olmaktadır.

Odak grup toplantıları birçok kesimden kadının evlerinden çıkıp başka kadınları görebildikleri, deneyim paylaşımında buldukları ve birbirlerinden öğrenebildikleri en güvenilir etkinliklerden biridir. Bu noktada hem araştırma ve uygulama hem de destek kapasitesi göz önünde bulundurulmalıdır.

Odak grup görüşmelerinde araştırmacı tartışmayı yürütmek ve kolaylaştırmak için yönlendirici nitelikte sorular hazırlamalıdır. Odak grup görüşmelerinde güven ilişkisinin önemli olduğu ve bu ilişkinin kurulmasının zaman alacağı göz önünde bulundurularak acele edilmemelidir. Gerekirse görüşme sırasında ara verilmeli, ardından yeniden devam edilmelidir.

Odak grup görüşmelerinin en önemli dezavantajı, grup içindeki dinamiklerin kişileri gizlenmeye, görüşlerini saklamaya ya da mevcut olan eğilimlerle uyumluymuş gibi davranmaya sevk etmesidir. Bu tip durumlarda kolaylaştırıcıya her bir görüşün değerli olduğu, yanlış ya da doğrunun olmadığı, grup görüşmesinin amacının ortak bir görüş çıkarmak olmadığı ve farklılıkların öneminin belirtilmesi noktasında belirleyici bir rol düşmektedir.

Gözlem

Gözlem, dile getirilmeyen, söze dökülmeyen tutumların, davranışların günlük hayat içinde kayıt altına alınması sürecidir. Söylenenin yapılan ile örtüşmemesi durumu hayatın her alanında söz konusu olduğundan hem çevresel ve mekânsal dinamiklerin hem de birden fazla kişinin birbiri ile iletişim dinamiklerinin dışarıdan bakılarak kaydedilmesi veri toplamanın önemli bir parçasıdır. Gözlem, söylem ile eylem arasındaki boşlukların görülmesi ve yorumlanması sürecidir aynı zamanda.

Araştırma süresince gözlemin yapıldığı yer, tarih ve koşullar gibi değişkenlerin kaydedilmesi, konuşulanların, sözlerin ve dile getiriliş biçimlerinin en az yoruma tabi tutularak ifade edilmesi ve kayda alınması önemlidir.

Gözlem, gözlenen birey ve grupların öznel yaklaşım ve ifadeleri ile birleşmediği zaman yüzeysel kalabilmekte ve araştırmacının kendi değerlerini ve algılarını empoze etme tehlikesini içinde barındırmaktadır.

Medya Taraması

Medya taraması belli bir konuda medyaya yansıyan haberlerin derlenmesidir. Medyaya yansıyan aktüel konuların neler olduğunun taranması, konularla ilgili paydaşların, fikir belirtenlerin ve sessiz kalanların belirlenmesi için sosyal medya da dahil olmak üzere ulusal ve yerel düzeyde tarama yapmak genel eğilimleri ortaya çıkarmak açısından yararlıdır. Medya taraması, sesi çok fazla duyulmayan grupların hem ulusal hem de yerel yayın organları incelenerek neler yaptıklarının öğrenilmesini de sağlamaktadır.

Son yıllarda aile içi şiddet ve kadın cinayetlerinin kayıt altına alınmasında medya taraması önemli bir yer tutmaktadır. Yine medya taraması yoluyla kadınların medyada yer alışı ve kadınlara ilişkin konuların haberleştirilme biçimleri de ortaya konulmaktadır. Bu taramalar medyada kullanılan dilin nasıl olduğunu ortaya koyma bakımından da oldukça faydalı olmaktadır. Öte yandan medya taraması konusunda çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşlarının raporlarının sağladığı bilgi ve tecrübelerle başvurmak da faydalı olacaktır.

5. Türkiye’de Genel Olarak Veri Toplama ve Özeldde Cinsiyete Duyarlı Veri Toplamada Yaşanan Sıkıntılar

Türkiye genelinde verilerin birçoğu adrese dayalı nüfus kayıt sistemi bazında TÜİK tarafından toplanmaktadır. TÜİK İnternet sitesinde³ “toplumsal cinsiyet” ifadesi ile 2000 yılı sonrasında değişik tarihlerde yapılmış araştırmalara dayanan, farklı değişkenlerin birleştirilebileceği “dinamik sorgulama” başlığı altında, aile yapısı, yaşam memnuniyeti ve kadına yönelik şiddet kategorilerinde veri bulunmaktadır. “İstatistiksel tablolar” altında ise aile yapısı, yaşam memnuniyeti ve toplumsal cinsiyet göstergeleri verileri kamuya sunulmuştur. Toplumsal cinsiyet göstergeleri altında sıralanan başlıklar nüfus, doğurganlık, sağlık, özürllülük, evlenme, aile yaşamı, boşanma, eğitim, işgücü, seçilmiş meslekler, iş-kazanç memnuniyeti, siyasal yaşam, şiddet, zaman kullanımı, yoksulluk ve intihardır. Burada sözü edilen tüm başlıklar da alt başlıklar altında listelenmiştir. Bazı konularda sayılar, bazı konularda ise oran kullanılmıştır.

TÜİK istatistiklerinin bir bölümü, özellikle eğitim söz konusu olduğunda, illere göre ayrıştırılmış biçimde sunulmakta, ancak bunun dışındaki veriler çoğunlukla Türkiye genelini ve NUTS⁴ II bölgelerini yansıtmaktadır. II düzeyinde verilere ulaşmak için TÜİK tarafından her il için üretilen “Seçilmiş Göstergelerle” yıllıklarına bakmak gerekmektedir. Ancak bu yıllıklarda cinsiyete göre ayrılmış veriler olmasına karşın kadının durumuna dair mevcut durum analizi yapabilmek için yeterli temel bilgi olmadığı gibi, verilerin toplumsal cinsiyete duyarlı bir şekilde toplandığına dair de hiç bir kanıt bulunmamaktadır.

Hangi konuda çalışıldığına bağlı olarak TÜİK’in yanı sıra, belediyelerden, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Komutanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumlardan 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu dahilinde bilgi isteminde bulunmak mümkündür. Bu kanun çoğunlukla bilgi edinme sürecini kolaylaştırmış olsabile kurumlar ve kişiler arasında farklı uygulamalar bulunmaktadır.

Zamanında cevap verilmemesi, istenen verinin ne olduğunun anlaşılması ve bilgiyi talep eden kişi ya da kurumun kim olduğuna bağlı olarak veri paylaşımı değişebilmektedir. Kurumların veri talebini reddetmesinin en yaygın sebebi, veriye

³ TÜİK İnternet sitesi zaman içinde değişmekte olup buradaki bilgiler ancak bu raporun yazılma tarihi olan Ocak 2014’e aittir.

⁴ *Nomenclature of Units for Territorial Statistics (İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması)*

ulaşmak için rutin olandan daha fazla çalışma ya da veri ayrıştırması yapma gereğidir (yasal olarak böyle bir hükme dayanarak veri talebi geri çevrilebildiği için bu gerekçe sıklıkla kullanılmaktadır). Veri talebinin yasal çerçevede makul olmayan sebeplerle reddedildiği durumlarda Başbakanlık Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu'na başvurulabilmektedir.

Türkiye'de kent düzeyinde cinsiyete duyarlı veri üretimine ilişkin sorunlar aşağıdaki biçimde özetlenebilir:

1. Miktar ve kapsam yetersizliği: Kentlerin toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından mevcut durumunu ortaya koyacak çok az veri toplanmakta,
2. Düzenlilik ve süreklilik eksikliği: Veriler belirli dönemlerle üretilmemekte, bu durum karşılaştırma yapmayı zorlaştırmakta,
3. Merkezi veri sistemi eksikliği: Veriler bir çatı altında toplanmamakta, yerel yönetimler ve il müdürlükleri tarafından derlenen verilerin yer aldığı bir havuz bulunmamakta, her bir kurumun topladığı verilerden bir diğeri ve STK'lar haberdar olamamakta,
4. Analiz problemleri: Yerelde bilgi toplamakla yükümlü kamu kurumlarının veri toplama ve analiz etme teknik kapasitesinde yetersizlikler bulunmakta,
5. Veri paylaşım problemleri: Kurumlar ürettikleri verileri diğerkurumlarla paylaşmakta isteksiz davranmakta,
6. Veri üretme problemleri: Veriler cinsiyete duyarlı bir biçimde üretilmemekte ve yerel yönetimler bazı verileri paylaşmada, örneğin aile içi şiddet konusunda, çekinceli ve isteksiz davranabilmektedir.

Son on yıllık olumlu gelişmeler ve yasal düzenlemelere rağmen Türkiye'de veriye ulaşmak hala çok emek ve zaman gerektiren bir süreçtir. Buna rağmen kurumlar ve kişiler kendilerinden veri talep edildikçe veri toplama ve paylaşma konusunda deneyim kazanacaklardır.

6. Cinsiyete Duyarlı Veri ve Politika İlişkisi

Mevcut durum verileri, erkeklerle karşılaştırıldığında kadınların sosyal haklardan ve fırsatlardan eşit bir biçimde yararlanamadığını göstermektedir. Kadınların, işgücü piyasası dahil olmak üzere, toplumda ikincil olmasının, ayrımcı politikalarla karşılaşmasının toplumsal cinsiyet rolleri ve onun biçimlendirdiği işgücü piyasası ve kültürel yapıdan kaynaklı nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenlerin ortadan kalkması, kadın erkek arasında fırsat eşitliğinin sağlanması ve kamu politikalarının

kadın bakış açısı ile yeniden düzenlenmesi ile mümkün olabilir. Kamu politikalarının yeniden düzenlenmesinin en önemli araçlarından biri toplumsal cinsiyete duyarlı politikaların üretilmesidir. Politikaların hayata geçirilmesi kendilerine has araçları zorunlu kılmaktadır. Cinsiyete duyarlı politikaların hayata geçirilmesinin araçlarından biri ise toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeledir.

Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme

Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme ile en genel tanımıyla, kadınların ihtiyaçlarının önceliklendirilmesi, farklılıklara uygun sosyal politikaların geliştirilmesi, bu politikaların uygulama ve değerlendirme süreçlerinin izlenmesi, kamu hizmetlerinin kadınlara etkisi çerçevesinde değerlendirilmesi ve buna uygun bir biçimde planlanması ve yürütülmesi amaçlanmaktadır. *Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme*nin uygulanmasının ilk koşulu toplumsal cinsiyete duyarlı veri toplanmasıdır. Ancak veri yoluyla sorun alanları ve sorunun boyutları tespit edilebilir ve kamu politikalarının kadınlara ve erkeklere etkisi ortaya konulabilir.

Bütçe, tercihler doğrultusunda oluşturulan bir kamu maliyesi aracıdır. Hangi ihtiyaçlara öncelik verileceği ya da kime/kimlere öncelik verileceği karar verici konumda bulunan kişilerin ve/veya kurumların inisiyatifindedir. Bütçenin kadınların ihtiyaçlarını gözeten, kadın-erkek eşitliğini hedefleyen bir biçimde düzenlenmesi bu konuda hem kurum düzeyinde hem de kadınlar arasında farkındalık geliştirilmesine bağlıdır. TCDB kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı bütçe oluşturmak değil, bütçenin, kadınların durumunu iyileştirmek ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak üzere yapılmasıdır.

TCDB, kadınlara ve kız çocuklarına yönelik çalışmaların, ayrımcılıkla mücadelenin projelerin çerçevesini aşarak kamunun temel yönelimi olmasıdır.

7. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Değerlendirmek İçin Kullanılan Ölçüm Araçları

Ölçüm, ölçme araçlarının geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Ölçüm var olanı tüm yönleri ile değil ancak sonuçları ve belirgin yönleriyle ortaya koyabilir. Toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadının güçlenme düzeyini ortaya koymak için kullanılan araçlara baktığımızda göstergeler, endeksler ve karneler karşımıza çıkmaktadır⁵.

⁵ Gösterge, Karne, Endeks ve Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi bölümleri TEPAV tarafından hazırlanan *81 İlde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi* çalışmasının raporundan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Göstergeler

Göstergeler, mevcut koşulları ortaya koymak, içinde bulunulan durumu tanımlamak, sosyal eğilimleri ortaya çıkarmak, politika üretim sürecinde yol göstermek, zaman ve mekân bağlamında karşılaştırma yapmak, izleme ve değerlendirmede bulunmak için kullanılan araçlardır.

1. Göstergeler evrensel ölçütlere ve yerel önceliklere, beklentilere göre oluşturulabilir. Evrensellik dünyada yaşayan tüm insanların insan olmaktan kaynaklı belirli haklara sahip oldukları ve bu hakların kullanımının engellenemeyeceği üzerinden işlemektedir. İnsanların temel ihtiyaçlarının aynı olduğu, mekânsal/kültürel farklılıklara göre bunların tartışılmayacağını öngörmektedir. Evrensel haklar tarihsel süreç içinde yaratılmış, süzölmüş haklar olarak anlaşılmalıdır. Birleşmiş Milletler Evrensel Beyannameesi evrenselliğin en genel içeriğini oluşturmaktadır.
2. Göstergelerin sadece evrensel ölçütlere göre belirlenmesi karşılaştırılma sürecinde zorluklar yaratabilir. Çünkü tek bir gösterge ile ifade edilen, örneğin okul yazarlık oranı sadece eğitim düzeyi ve bu alanda verilen hizmetlerden değil, aynı zamanda farklı alanlarda sunulan hizmetlerden de etkilenmektedir. Evrensel ölçütlere göre değerlendirme yapılırken eldeki değişkeni etkileyen diğer değişkenlere ilişkin göstergeler de göz önünde tutulmalıdır. Öte yandan, artık dünyadaki farklı mekânların giderek birbirine benzediği, sorunların ortaklaştığı koşullarda, ülkeler birbirine yakınlaşmakta ve bu durum ortak göstergelerin kullanılmasını kolaylaştırmaktadır. Örneğin Meksika tarafından belirlenen yoksulluk göstergeleri, gelir, sağlık, gıda güvenliği, eğitim, barınma, sosyal güvenlik, hizmetler ve sosyal uyum aşağı yukarı aynı gelir grubundaki bütün ülkeler tarafından kullanılmaktadır (Alkire, 2009).
3. Önceliklere ve beklentilere göre standartların oluşturulması hangi mekân ve kim için sorularına daha doğrudan cevap verilebilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu belirleme, hem yerelin ihtiyaçları hem de evrensel haklar göz önünde bulundurularak yapılabilir. Önceliklere ve yerel beklentilere göre belirlenen göstergelerin evrensel ilkelere karşıt olmaması, temel insan hak ve özgürlüklerini ihlal etmemesi önemlidir.
4. Göstergeler nesnel ya da öznel olabilir. Nesnel göstergeler ölçülmesi ve karşılaştırılması kolay olan göstergelerdir. Nesnel göstergeler somut veriler üzerinden oluşturulmuş göstergelerdir. Okuma yazma oranı, işsizlik oranı, çocuk işçiliği düzeyi nesnel gösterge örnekleridir.

5. Öznel göstergeler, memnuniyet ve algı ölçümlerinde kullanılmaktadır. Öznel göstergeler kişinin kendisine sunulandan hoşnut olup olmadığını, ne istediğini ve neye ihtiyaç duyduğunu ifade etmesi açısından önemlidir.
6. Göstergeler öznel niyetlerden ve amaçlardan etkilenmektedir. Örneğin aileyi korumayı hedefleyen bir yaklaşımın gösterge seçimi kadını güçlendirmeyi hedefleyen yaklaşımdan farklı olacaktır.
7. Mekânsal farklılıklar da gösterge seçimini etkilemektedir. Örneğin kırsal ve kent düzeyinde farklı göstergeler oluşturulması gerekmektedir. Bunun ötesinde kent ve kırsal da kendi içinde homojen olmadığı göz önünde tutulmalıdır.
8. Göstergeler, toplumsal yapı değiştiğinde değişime uğrarlar. Ekonomik, kültürel ve sosyal yapıların ve normların değişmesine paralel olarak göstergeler de değişir ve dönüşürler. 1970'li yıllarda sözü çok da edilmeyen bilgi ve teknolojiye erişim, günümüzde kimi ülkelerde göstergeler arasında sayılabilmektedir. Toplumsal cinsiyete duyarlı göstergeler özellikle kadın hareketinin gelişmesi ve müdahalesiyle gündeme gelmiştir.

Yine kimi göstergelerin zaman içinde gerçeği resmetmediği görülmektedir. Örneğin AB ülkelerinde kadın okur-yazarlığı bir gösterge olarak kullanılmamaktadır. Türkiye'de yıllar içinde okur-yazar olmayan kadın sayısı azalsa da kullanımına devam edilmektedir. Belki on yıl sonra okur-yazarlık oranının yüzde 100'e yaklaşması ile okur-yazarlık artık toplumsal cinsiyet eşitliğini ölçen bir gösterge olmaktan çıkacaktır.

9. Göstergelerin anlamı ve kapsamı üstüne mutabakat sağlanmış olmalıdır. Örneğin, TÜİK tarafından belirlenen açlık ve yoksulluk sınırlarının geniş bir kesim tarafından uygun bir gösterge kabul edilmemesi, bu gösterge üzerinde mutabakata varılmamış olmasındandır.
10. Göstergeler cinsiyet eşitliğini gözetecek bir biçimde tasarlanmalıdır. Türkiye'de kamu tarafından kullanılan ve resmi olarak kabul görmüş göstergelerde toplumsal cinsiyet farklılıklarını yok sayan bir yaklaşım söz konusudur. Aşağıda Kalkınma Bakanlığı'nın illeri sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından değerlendirdiği alanlar görülmektedir.

1. Demografi
2. Eğitim
3. Sağlık
4. İstihdam
5. Rekabetçilik ve Yenilikçi Kapasite
6. Mali Kapasite
7. Erişebilirlik
8. Yaşam Kalitesi

Bu alanlarda 61 gösterge belirlenmiş ve iller bunlara göre karşılaştırılmıştır. 61 göstergenin içinde sadece üçü (yaşa özel doğurganlık oranı, okur-yazar kadın oranı ve kadınların ortalama günlük kazançları) cinsiyet temelinde oluşturulmuştur (SEGE, 2011). Bu tip bir yönelim, sosyo-ekonomik gelişmişliğe kadın erkek eşitliği sağlanmadan ulaşılabileceğine dair yanlış bir kanı doğurabilmektedir.

Cinsiyete duyarlı gösterge oluşturmak sadece kadınların değil, erkeklerin durumuna da odaklanmayı gerektirmektedir. Aşağıdaki listede toplumsal cinsiyete duyarlı gösterge örnekleri yer almaktadır.

1. 1-5 yaş aralığındaki çocukların kreş/anaokuluna gitme oranı
2. Belediye üst yönetiminde kadın/erkek oranı
3. Belediye / Valilik bünyesinde kadın-erkek eşitlik birimi olup olmaması
4. İldeki danışma merkezi / sığınmaevi sayısı
5. Yüksekokul mezunu kadın/erkek oranı
6. 20-66 yaş arası kadınların/erkeklerin işgücüne katılımı
7. Kadınların/erkeklerin ortalama kazancı
8. Kadınlar/erkekler arasında yarı-zamanlı çalışma oranı
9. Babaların, babalık izninin tamamını ya da daha fazlasını kullanma oranı
10. Kamu ve özel sektörde kadın/erkek oranı
11. Kadınların ve erkeklerin ev işleri için kullandıkları zaman

Bu göstergeler tarihsel olarak kadın ve erkeklerin eşit koşullarda yaşamadığını ve kadınların ev ve çocuk bakımı konusundaki dezavantajlı durumunu göz önüne alarak oluşturulmuş, bu konuların kadınların toplumsal yaşam içindeki pozisyonlarını nasıl etkilediğini ve erkeklerin geleneksel olarak kadınlara verilmiş sorumluluklar konusunda nasıl bir yerde durduklarını da anlamaya yönelik olarak geliştirilmiştir.

Karne

Toplumsal cinsiyet karne çalışmaları, hizmet alanlarının ve sektörlerin belirli aralıklarla değerlendirilmesidir. Düzenli olarak karne hazırlanması, dönemleri karşılaştırarak müdahale araçlarının etkililiğinin ve gelişime ne düzeyde katkı sağladığının ölçülmesini sağlamaktadır. Böylelikle politikaların ve araçların analiz edilmesi, değerlendirilmesi mümkün olmaktadır.

Karne örneği: Sektörel analiz

ABD’de Eğitimde Kadın ve Kız Çocukları İçin Ulusal Koalisyon, 10 alanda eğitim sektörünü cinsiyet eşitliği çerçevesinde incelemekte, dönemsel karşılaştırmalar yoluyla, A-F arasında not vermektedir:

1. Kadınların yükseköğretime erişimi
2. Kadınların mesleki eğitime erişimi ve geleneksel olmayan işlerde eğitim alma durumları
3. Spor ve özellikle atletizmde kadınların durumu
4. Yükseköğretimde kadın istihdamı
5. Öğrenme ortamında cinsiyet eşitliği
6. Matematik ve fen derslerinde kadınların başarısı
7. Cinsel taciz
8. Standart testlerdeki başarı
9. Teknoloji kullanma olanağı
10. Hamile ve bebekli kadın öğrencilere yaklaşım

Eşitsizliklerin sektörel analizi, müdahaleye daha fazla ihtiyaç duyan alanları tespit etmek ve önceliklendirme yapmak açısından önemlidir.

Endeksler

TToplumsal hayat karmaşık ve çok boyutlu olduğu için bu çok boyutluluğu göstermek, birden fazla faktör tarafından oluşturulan olguların görünümünü ortaya çıkarmak, çoklu göstergelerin kullanılmasını gerektirmektedir. Bu noktada endeksler devreye girmektedir. Endeksler, bir olguya ilişkin çoklu göstergelerin tek bir rakama indirilmesini sağlayan araçlardır. Belirli alanlardaki durumu ortaya koymak ve zaman içindeki değişimi görmek için endeksler uluslararası alanda sıkça kullanılmaktadır.

Evrensel düzeyde cinsiyet eşitliğini ortaya koymak için kullanılan çok boyutlu yaklaşımların - endekslerin bir bölümü ve bunları oluştururken kullanılan göstergeler şunlardır:

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Gelişim Endeksi (*Gender Development Index - GDI*):

Kadınlara sunulan fırsatlara bakmaktadır. Endeks oluşturulurken şu göstergeler kullanılmaktadır:

- Kadınların ve erkeklerin beklenen yaşam süreleri
- Kadınlarda ve erkeklerde okur-yazarlık oranı
- Kadınlarda ve erkeklerde okullaşma oranı
- Kadınların ve erkeklerin elde ettikleri tahmini gelir

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Güçlendirme Endeksi (*Gender Empowerment Measure - GMI*):

Kadınlara sunulan fırsatlardan kadınların yararlanma düzeylerini ve karar verme süreçlerine katılımlarını ölçmektedir. Dört gösterge üzerinden endeks oluşturulmaktadır:

- Parlamentoda kadın oranı
- Üst karar ve yönetim düzeyinde kadın oranı
- Profesyonel mesleklerde ve işlerde çalışan kadın oranı
- Kadınların ve erkeklerin elde ettikleri tahmini gelir

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (*Gender Inequality Index - GII*):

Cinsiyet eşitsizliğini ölçmek için eğitim, sağlık, temsil ve istihdama katılıma ilişkin göstergeler belirlenmiştir. Endeks için beş gösterge kullanılmaktadır:

- Kadınların istihdama katılım oranı
- Kadınların ortaöğretim ve daha üst düzey eğitime katılım oranı
- Kadınların parlamentoda temsil oranı
- Erken yaşta annelik (çocuk anneliği)
- Anne ölümleri

Toplumsal Cinsiyet Eşitlik Endeksi (*Gender Equality Index - GEI*):

Eğitim, ekonomi ve politika alanlarında kadınlarla erkekler arasındaki eşitsizliği ve açığı ölçmektedir. Social Watch tarafından geliştirilen endekste gösterge olarak,

okullaşma oranı ve okur-yazarlık, gelir, istihdam ve kalifiye işlerde kadın erkek arasındaki açık; parlamento ve karar mekanizmalarında yer alma kullanılmaktadır.

Avrupa Birliği tarafından kurulan Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü de cinsiyet eşitliğini ölçmek için **Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksi (Gender Equality Index - GEI)** geliştirmiştir. Endeks AB ülkelerini 6 alanda kadın erkek eşitliği çerçevesinde değerlendirmektedir. Bunlar:

- İş (istihdama katılım, ayrımcılık ve işin niteliği)
- Para (finansal kaynaklar ve ekonomik durum)
- Bilgi (eğitime katılım ve ayrımcılık, yaşam boyu öğrenme)
- Zaman (bakım hizmetleri ve sosyal aktiviteler)
- Güç (politik ve ekonomik güç)
- Sağlık (genel sağlık durumu ve sağlık hizmetlerine erişim)

Katmerleşen eşitsizlikler (engellilik, yalnız yaşayan ebeveyn vb.) ve şiddet de endekse dahil edilmiş, ancak halihazırda yeterli veri olmadığı için ölçüm yapılamamıştır.

AB ülkelerinde eşitsizliğin en az olduğu alan yüzde 90 ortalama ile sağlıklıdır (kadın ile erkek arasındaki fark yüzde 10'dur). Eşitsizliğin en yüksek olduğu alan ise yüzde 38 ile politik ve ekonomik güç konusundadır. AB ülkelerinde kadınlar erkeklere göre daha az politik ve ekonomik güce sahiptir.

Türkiye'ye baktığımızda ulusal düzeyde göstergeler oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 2000 yılı verileri ve idari yapılanması kullanılarak ilçeler düzeyinde sosyo-ekonomik gelişmişlik ortaya konulmuştur. Araştırmada demografik, istihdam, eğitim, sağlık, tarım, sanayi, mali ve diğer refah göstergelerine yer verilmiştir. Eğitim göstergeleri arasında yer alan okur-yazar kadın oranı dışında kadınların durumlarını ortaya koyan herhangi bir gösterge kullanılmamıştır.

Geliştirilen bir diğer gösterge dizisi ise Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile UNICEF tarafından oluşturulan öncelikli yaşam kalitesi göstergeleridir. Bu gösterge dizisinde de, anne-çocuk sağlığı göstergelerini bir tarafa bırakırsak, toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetken ve ölçen göstergeler yer almamıştır.

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından hazırlanan Kentsel Göstergeler Kılavuzu'nda (2007) da toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin herhangi bir gösterge setine yer verilmemiştir.

Türkiye'de yapılan çalışmalardan sadece Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) tarafından hazırlanan İyi Yönetişim - Kaliteli Yaşam Göstergelerinde (2008)

“Kadın Gelişmişlik Göstergeleri” adı altında toplumsal cinsiyet eşitliğini hedefleyen göstergelere yer verilmiştir. Göstergeler istihdam, eğitim ve sağlık çerçevesinde oluşturulmuş ve kadınların mevcut durumunu ortaya koymayı hedeflemiştir.

8. Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi

Türkiye’de 81 ilin sıralaması Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi’nin⁶ yerel düzeye uyarlanmasıyla oluşturulan Yerel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksine göre yapılmıştır.

Yerel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, belediye meclisinde kadın oranı, kayıtlı kadın istihdamı, kadınların ortaöğretim ve üst düzey eğitimden mezuniyet durumu, ergen annelik ve anne ölümleri üzerinden oluşturulmuştur. Anne ölüm oranı için NUTS I verisi kullanılmıştır.

Türkiye’de özellikle il düzeyinde veri toplamanın sorunları “Türkiye’de genel olarak veri toplama ve özeld cinsiyete duyarlı veri toplamada yaşanan sıkıntılar” başlıklı 5. Bölümde aktarılmıştı. İl düzeyinde cinsiyete duyarlı veri ya toplanmamakta ya da paylaşılmamaktadır. Anne ölüm oranı verisi de bunlardan biridir. Sağlık Bakanlığında çeşitli tarihlerde anne ölüm oranı verisi istenmiştir. 20 Ağustos 2013 tarihinde aşağıdaki cevap tarafımıza iletilmiştir:

“Bilgi Edinme Birimimize yapmış olduğunuz başvurunuz incelenmiş olup, Bilgi Edinme Hakkı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik’in 20.maddesinde “Kurum ve kuruluşlar, başvuru üzerine istenen bilgi veya belgeye erişimi on beş iş günü içinde sağlarlar. Ancak istenen bilgi veya belgenin, başvuru ile ilgili olarak bir başka kurum ve kuruluşun görüşünün alınmasının gerekmesi veya başvuru içeriğinin birden fazla kurum ve kuruluşu ilgilendirmesi durumlarında bilgi veya belgeye erişim otuz iş günü içinde sağlanır.” hükmü gereği başvurunuz Bakanlığımız bağlı kuruluş olan Türkiye Halk Sağlığı Kurumu’na iletilmiş olup, yanıt beklenmektedir. Bilgilerinize rica ederim T.C Sağlık Bakanlığı Bilgi Edinme Birimi, Sağlıklı Günler Dileriz”.

Halk Sağlığı Birimi ise 3 Eylül 2013 tarihinde “Anne ölüm oranı yalnızca ülke düzeyinde hesaplanmaktadır... 2011 AÖÖ = Yüz binde 15,5 2012 AÖÖ = Yüz binde 15,4’dür. Otopside olan dosyalar tamamlandığında bu sayı değişebilir” cevabını iletilmiştir.

⁶ <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2013_en_technotes.pdf>, Cinsiyet Eşitsizliği Endeksinin oluşturulma yöntemine ilişkin *Human Development Report 2013 Technical Notes* belgesine bakınız.

Her ne kadar cevapta anne ölüm oranının sadece ülke düzeyinde hesaplandığı ifade edilse de NUTS I düzeyinde anne ölüm oranları Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanmaktadır. Bu çalışmada NUTS I, yedi coğrafi bölge için üretilen veri kullanılmıştır. Aynı bölge içinde bulunan tüm illerde anne ölüm oranının aynı olduğu varsayılmıştır.

Ek= Kadınlar için
Ee= Erkekler için

AÖÖ: Anne ölüm oranı
EDO: Ergen doğurganlık oranı
BMT: Belediye meclisinde temsil oranı
EO: Ortaöğretimde ve yükseköğretimde mezun oranı
KKiO: Kayıtlı istihdamı oranı

$$E_K = \sqrt[3]{\left(\frac{10}{AÖÖ} \times \frac{1}{EDO}\right)^{\frac{1}{2}} \times ([BMT_K \times EO_K])^{\frac{1}{2}} \times KKiO_K}$$

$$E_E = \sqrt[3]{1 \times ([BMT_E \times EO_E])^{\frac{1}{2}} \times KKiO_E}$$

Kadın erkek arasındaki eşitsizliğin en az olduğu iller: İstanbul, Tunceli, Bolu, Düzce ve Eskişehir'dir. *Yerel Cinsiyet Eşitliği Endeksi toplu sonuçları Ek'te yer almaktadır.*

9. Yerel Eşitlik Eylem Planı Tasarımları ve Göstergelerle İzlenebilirlik

Yerel eşitlik eylem planı hazırlanırken toplumsal cinsiyete duyarlı veri toplama ve değerlendirme süreçlerinin önceden düşünülmesi gerekmektedir. Ölçülebilir ya da ölçülemez bile izleme ve değerlendirme yollarının ne olacağının önceden belirlendiği eylem planları yapılması bütün süreci kolaylaştıracaktır. Bu noktada plan hazırlanmadan önce etki değerlendirmesi konusunda düşünmek ve öngörülen eylemlerin nasıl bir etki yaratacağını anlamak için ne tip yöntemler kullanılacağına belirlenmesi önemlidir. Etki analizinin eylem planının bir parçası olarak görülmesi, veri toplama, izleme ve değerlendirme süreçlerinin daha sistematik olarak yürütülmesini sağlayacaktır.

Etki analizi, planlanan projelerin ya da eylem planlarının yakın ve uzun vadeli sonuçlarının değerlendirilmesidir. Etki, öngörülenlerin yapılmasının hangi sonuçları

doğuracağı ve öngörülenlerin yapılmamasının ne tip sonuçlar doğuracağı gibi iki biçimde anlaşılabilir. Çoğunlukla burada sözü edilen "etki" öngörülen projelerin yapılmasının doğuracağı sonuçlara yöneliktir.

Politika üretme sürecinde önemli yeri olan etki analizi, karar verici mercilerin belli konularda bilgilendirilmesi ve kararların somut ve güvenilir gelecek öngörülerine dayandırılarak verilmesini sağlamak üzere yaygın olarak kullanılmaktadır. Bir yandan, örneğin deprem gibi doğal afetler sonucunda neler olabileceğinin olası resminin çıkartılması, öte yandan da planlı müdahalelerin ne tip sonuçlar yaratacağına dair çalışmalar yapıp sonuçların karar vericilere sunulması, yasal ve kurumsal süreçlerin parçası olabilmektedir. Bu yolla kamuoyu da olası sonuçlar konusunda bilgilenebilir fikir beyanında bulunma şansı elde etmektedir. Etki analizi ile, planlanan eylemlerin, önerilen projelerin hangi yöntemler ve ne tip kaynaklar kullanılarak gerçekleştirileceği, ne tür avantaj ve dezavantajlarının olabileceği saydam bir şekilde hem toplumun geneline hem de söz konusu projelerden etkilenecek kesimlerin bilgisine sunulmuş olur.

Yerel eylem planı hazırlanırken öncelik alanlarının belirlenmesi için projenin yürütüleceği mekânın (ilçe-il-bölge) mevcut durum analizinin yapılması faydalı olacaktır. Bu da sosyo-ekonomik haritalama çalışması ile yapılabilir. Sosyo-ekonomik haritalama, proje yürütülecek mekânın sosyal ve ekonomik özelliklerine göre ayrıştırılması prensibine dayanmaktadır. Kent düzeyinde çalışma yapıldığında bu kentte kimler yaşıyor, eğitim düzeyleri, gelir durumları ve istihdama katılım biçimleri nedir, kimler işsiz gibi sorulara sosyo-ekonomik haritalama çalışması ile cevap üretilebilir. Kadınlar söz konusu olduğunda bu soruların yanı sıra aile içi şiddet, ev içi işbölümü, ev dışı işbölümü ve bakım hizmetlerine ilişkin ek sorular çalışmaya dahil edilmelidir. Eylem planlarının sorun alanlarını görerek oluşturulması ancak iyi yapılandırılmış bir mevcut durum analizi ile mümkün olacaktır.

Üzerinde durulması gereken bir diğer konu belirlenen hedefler ile ilgili sonuçların sınıflandırılmasıdır. Her bir hedef kısa ve uzun erimli sonuçları ve sonuçların nasıl değerlendirileceği bilgisi ile tanımlanmalıdır. "Farkındalık yaratmak", "güçlendirmek" gibi hedefler söz konusu olduğunda etki ancak uzun vadeli çalışmalar ile anlaşılabilir için bu tür hedeflerin mümkün olduğunca somut göstergeler ile eşleştirilebildiği planlamalar yapılması faydalı olacaktır. Kısa ve uzun erimli hedefler belirlenirken girdi, çıktı ve sonuç göstergeleri oluşturmak eylem planlarının somutlaştırılmasına katkı sunacaktır. Göstergeler ne, kim, kaç kişi, yüzde kaç, hangi etkinlikler, ne kadar zaman içinde gibi sorular sorulup bu soruların cevaplanması ile elde edilir.

Örnek: Hedef: A kentinde genç kadın işsizliğini azaltmak

Girdi Göstergeleri	Çıktı Göstergeleri	Sonuç Göstergeleri
500 genç işsiz kadına mesleki eğitim vermek	Mesleki eğitim alan kadınların Yüzde 80'inin mesleki eğitimi başarıyla tamamlaması ve sertifika almaya hak kazanması	Mesleki eğitimi tamamlayan kadınların hepsinin iş aramaya başlaması
100 genç kadına girişimcilik eğitimi vermek	Girişimcilik eğitimi alan kadınların yüzde 50'sinin iş planı hazırlaması ve bu planların uzmanlar tarafından uygulanabilir bulunması	İlk 6 ay içinde yüzde 40'ının iş bulması
Bu çalışmalar için 150 bin TL'nin harcanması		İş planı hazırlayan kadınların yüzde 50'sinin işini kurması
Bu eğitimleri vermek için 20 eğitimcinin görevlendirilmesi		Bir yıl sonra bu işlerin yüzde 80'inin devam etmesi

Not: Yukarıdaki tabloda yer alan girdi göstergeleri artırılabilir. Bu üç gösterge örnek olarak verilmiştir.

Göstergeler belirlenirken daha önce aynı alanda yapılmış çalışmalar ve projelerin sonuçları mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Bir diğer nokta ise çevresel koşulların hesaba katılmasıdır. İş olanaklarının sınırlı olduğu kentlerde eğitim kadını istihdamı ile ilgili hedefler konulacaksa mutlaka bu sınırlılıklar göz önünde bulundurulmalı, gerçekleşmeyecek hedefler ortaya konulmamalıdır.

Eylem planlarının önemli bir ayağını hedef grubun belirlenmesi oluşturmaktadır. Hedef kitlenin mümkün olduğunca iyi tanımlanması sonraki izlemeleri kolaylaştıracaktır. Örneğin bir mahallede sağlık hizmeti alan kadın sayısının artırılması gibi bir hedef, öncelikle hali hazırda kimlerin, ne sıklıkta ve hangi kaynaktan sağlık hizmeti aldığı belirlenmesini gerektirecektir. Ancak bu verilere ulaşıldıktan sonra planlanan eylemin ne sürede ve nasıl bir etkisi olduğunun anlaşılması sağlanabilir ve izleme yapılabilir.

Eylem hedefi koyarken hedefe ulaşıp ulaşılmadığının nasıl, hangi göstergeler kullanılarak, ne yollarla ve kimler arasında, hangi yöntemlerle, nasıl bir takip sıklığı uygulanarak değerlendirileceği ve izleneceği, öngörülen eylemin daha ayrıntılı ve somut olarak planlamasını sağlayacaktır. Bu planlama nelerin kaydının tutulması

gerektiği ve sonradan insanlara nasıl ulaşılacağının önceden düşünülmesi gibi konularda faydalı olacaktır.

Özetle eylem planı hazırlanırken;

1. Mevcut durum analizi yapılmalı. Analiz hem çevresel koşulların durumunu ortaya koymalı (nasıl bir kentte yaşıyoruz) hem de kentte bulunan aktörleri (kurumları) kapsamalıdır.
2. Hedef grup iyi tanımlanmalı ve hedef grubun sorunları analiz edilmelidir.
3. Eylem planları mevcut durum analizi, hedef grubun durumu ve kent aktörleri göz önünde bulundurularak yapılmalı. Bu üç faktör arasındaki iletişim ve etkileşim kanallarına dikkat edilmelidir.
4. Eylem planı çerçevesinde oluşturulan her bir hedef için girdi, çıktı ve sonuç göstergeleri oluşturulmalıdır. Böylelikle eylem planlarının izlenmesi de kolaylaşacaktır.
5. İzleme belli dönemlerle ve somut göstergeler üzerinden yapılmalıdır.

Ek: Yereller İçin Cinsiyet Eşitliği Endeksi

	İller	Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	İllerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması	Ergen doğum (en iyiden en kötüye)	Temsil	İstihdam	Eğitim
1.	İstanbul	0.3336	1	5	47	1	2
2.	Tunceli	0.3362	58	1	2	27	9
3.	Bolu	0.3506	11	4	23	11	24
4.	Düzce	0.3532	35	34	11	5	40
5.	Eskişehir	0.3573	7	6	36	10	3
6.	Bilecik	0.3592	27	10	10	18	28
7.	Yalova	0.3696	13	9	44	13	6
8.	Rize	0.3730	34	3	9	20	26
9.	Bursa	0.3974	6	7	63	8	18
10.	Trabzon	0.4043	31	2	34	25	9
11.	Denizli	0.4046	10	25	48	4	27
12.	Aydın	0.4181	19	48	17	22	32
13.	Muğla	0.4195	8	15	50	14	12
14.	Tekirdağ	0.4196	9	18	33	2	17
15.	Ankara	0.4228	2	20	59	3	1
16.	Giresun	0.4271	52	22	40	30	38
17.	Kırklareli	0.4307	15	26	41	16	16
18.	Sinop	0.4323	51	39	13	31	57
19.	Uşak	0.4363	25	49	35	15	44
20.	Kocaeli	0.4369	4	8	68	9	11
21.	Manisa	0.4459	23	37	25	24	49
22.	Isparta	0.4469	21	14	54	26	15
23.	Çanakkale	0.4476	14	27	38	19	30
24.	İzmir	0.4486	3	16	70	6	5
25.	Gümüşhane	0.4495	62	17	12	52	46
26.	Antalya	0.4512	5	13	62	7	8
27.	Edirne	0.4580	12	63	31	17	19

	İller	Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	İllerin sosyoekonomik Gelişmişlik sıralaması	Ergen doğum (en iyiden en kötüye)	Temsil	İstihdam	Eğitim
28.	Malatya	0.4587	42	11	15	44	20
29.	Karaman	0.4610	32	52	55	12	51
30.	Ordu	0.4613	61	53	51	38	48
31.	Burdur	0.4676	26	45	37	21	41
32.	Artvin	0.4693	44	19	28	41	33
33.	Diyarbakır	0.4722	67	42	1	70	69
34.	Zonguldak	0.4747	29	24	52	46	2
35.	Iğdır	0.4751	69	75	3	64	50
36.	Kütahya	0.4765	38	33	18	45	54
37.	Erzincan	0.4826	45	30	21	43	29
38.	Osmaniye	0.4831	53	47	32	52	31
39.	Amasya	0.4917	37	38	46	42	43
40.	Adıyaman	0.4988	66	23	27	69	58
41.	Çankırı	0.5053	54	56	39	39	53
42.	Elazığ	0.5074	39	21	22	63	42
43.	Çorum	0.5077	50	68	30	50	67
44.	Balıkesir	0.5078	22	36	64	28	34
45.	Sakarya	0.5117	18	28	81	23	35
46.	Aksaray	0.5132	55	67	16	54	66
47.	Bartın	0.5137	48	51	6	71	72
48.	Hakkari	0.5173	80	31	8	79	70
49.	Kastamonu	0.5173	47	32	60	40	68
50.	Erzurum	0.5184	59	58	14	66	47
51.	Batman	0.5231	70	51	6	71	72
52.	Samsun	0.5236	33	43	74	29	3
53.	Niğde	0.5245	56	81	19	48	4
54.	Mersin	0.5301	24	29	77	34	21
55.	Afyon	0.5311	43	65	53	53	62
56.	Şırnak	0.5313	78	46	7	80	80

	İller	Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	İllerin sosyoekonomik Gelişmişlik sıralaması	Ergen doğum (en iyiden en kötüye)	Temsil	İstihdam	Eğitim
57.	Mardin	0.5341	74	54	4	74	74
58.	Bayburt	0.5347	64	40	29	57	65
59.	Kahramanmaraş	0.5371	60	70	24	62	56
60.	Karabük	0.5372	28	12	79	33	37
61.	Bingöl	0.5373	72	50	20	72	73
62.	Adana	0.5392	16	41	80	36	14
63.	Nevşehir	0.5443	36	80	43	35	10
64.	Van	0.5450	75	73	5	76	77
65.	Sivas	0.5455	49	59	49	59	36
66.	Kayseri	0.5506	17	57	61	37	23
67.	Ardahan	0.5548	71	74	58	60	71
68.	Tokat	0.5577	57	64	67	65	55
69.	Konya	0.5579	20	44	69	49	52
70.	Kırıkkale	0.5627	41	66	56	58	25
71.	Şanlıurfa	0.5718	73	35	57	73	79
72.	Hatay	0.5736	46	61	78	56	45
73.	Yozgat	0.5740	65	76	45	68	63
74.	Muş	0.5779	81	77	42	78	78
75.	Kırşehir	0.5840	40	62	75	47	7
76.	Kars	0.5880	68	79	73	67	59
77.	Siirt	0.5916	77	69	26	75	75
78.	Gaziantep	0.5921	30	55	72	55	60
79.	Kilis	0.6014	63	71	76	61	61
80.	Bitlis	0.6248	76	72	66	77	76
81.	Ağrı	0.6263	79	78	71	81	81

Kaynaklar

1. Alkire S., Sarwar M.B., *Multidimensional Measures of Poverty and Well-Being*, 2009.
2. *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması* (SEGE-2011), Kalkınma Bakanlığı, 2013, Ankara.
3. *Milli Eğitim İstatistikleri- Örgün Eğitim 2012-2013*, Milli Eğitim Bakanlığı.
4. *Report Card on Gender Equality, A Report of National Coalition for Women and Girls in Education*, 2002.
5. *Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2011*, Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü, Sağlık Bakanlığı Yayın No: 885.
6. *Seçilmiş Göstergelerle Türkiye*, TÜİK, 2011.
7. *SGK 2012 İstatistik Yıllığı*.
8. *Technical Notes, Human Development Report 2013*.
9. *Türkiye İstatistik Yıllığı 2012*, TÜİK Yayınları.

